

VASY GÉZA
Lírai tükör

A rendszerváltozás fogalmának, mint ismeretes, többféle változata létezik, többféle jelentéstartalommal. Értelmezésükkel nem célszerű most foglalkozni, hiszen annyi azért azonos mindegyikükben, hogy nagyarányú társadalmi-gazdasági-politikai változásokat kísérelnek meghatározni. Nem a szójáték kedvéért mondom, hogy nevezhetnénk 1989–1990-et az 1945 utáni korszakban a második „fordulat évének” vagy a visszafordulás évének. 1948–1949-ben a bolsevik párt felszámolta még lehetséges szövetségeseit is, negyven évvel később újból partnerekre támadt szükség. Régen azt hirdették, hogy a magántulajdon és a piacgazdaság az akadály a Kánaán megteremtésének, végül az derült ki, hogy mégiscsak szükség van ezekre az ősi dolgokra. Kánaán persze sem így, sem úgy nem mutatkozik. Ismételten bebizonyosodott, mégpedig a gyakorlatban, hogy Németh László híres-hírhedt második szárszói beszédének igaza volt. Amiként ő fogalmazott: Magyarország helyzete olyan, hogy sem a szovjet szocializmus, sem az angolszász típusú szabadversenyos kapitalizmus nem segíthet rajta, csakis a nemzeti szempontok és érdekek messzemenő érvényesítése. Lássuk be, hogy egyik fordulat sem hazánk belső feltételeitől függött. Nem a mi kedvünkért maradtak itt, és nem a mi kedvünkért távoztak a szovjet csapatok. Nem mi akartunk szovjet gyarmattá válni, és nem akartunk a globalizáció foglyai vagy rabszolgái sem lenni.

Húsz éve szabad azt mondani, hogy büszkék vagyunk 1956-ra, húsz éve lesz, hogy kikiáltották a köztársaságot. Nagykorúvá vált egy korszak, amelyre, régóta érezzük és tudjuk is, hogy a kiskorúság és a kisszerűség a jellemző. Valóban ideje van annak, hogy felmérjük: megjelenik-e és miképpen ez a két évtized irodalmunkban. A kezdőpont felől közelítve arra is figyelemmel kell lennünk, hogy e korszak irodalmában jelen voltak, részben vannak olyanok, akik még az 1930-as években kezdték el pályájukat, s ma már olyanok is, akik 1989 táján voltak óvodások vagy éppen akkor születtek. A történelmi-társadalmi tapasztalatok, a nevelődés folyamata tehát nemzedékről nemzedékre s egyénről egyénre haladva igencsak eltérő. Van, akinek a II. világháború is személyes élménye, van, akinek a kilencvenes évek sem lehet az.

Nem szabad megfélemednünk a szellemi élet s azon belül a művészetek, az irodalom helyzetéről sem. Ismere-

tes, hogy a nyolcvanas éveket egyre inkább áthatotta a posztmodern szemlélet. Eszerint az irodalomnak nincs valóságtükröző funkciója. A mű nem más, mint nyelvi szöveg, s érdektelen maga a szerző, s az a közeg is, amely a lehetséges olvasókat mint közösséget szemléli. Minden befogadónak egyéni megértése és értelmezése lehet. Ezt ugyan természetesnek kell tartanunk, de azt már aligha, hogy a kánon csakis posztmodern lehet. Ebből a nézőpontból elfogadhatatlan a rendszerváltozás irodalmi megjelenítésével foglalkozó konferencia is, mondván, az irodalom nem irodalmi feladatairól szól. Történelmi távlatból nézve a posztmodern magyar irodalom nyelvi-poétikai eredményei dacára egyértelműen zsákcáának fog bizonyulni. Nagyon remélem, hogy nem abban az időben, amikor esetleg kilenc- vagy tízmillió koldus országa leszünk, hanem sokkal előbb, hogy elkerülhessük ezt a szörnyű állapotot.

A korszak lírájával kapcsolatban szükséges azt is rögzíteni, hogy a posztmodern irodalomban az epikáé volt a primátus, így a nem posztmodern líra kétszeresen is háttérbe szorult: ugyanis nem volt posztmodern, és csupán líra volt. Az időben még hátrébb haladva, azt se feledjük el, hogy az ötvenes évek lírai forradalmi lényegében kiiktatták a magyar lírai moderniségből a vers-publicisztikát, az agitatív költészetet, a tárgyias reflektálást a hétköznapi társadalmi történéseire. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezek ne lehetnének érvényesen használható eljárások.

1989 hatalmas fordulatának akkor elsősorban természetesen a politikai, mondhatjuk, hogy világpolitikai jelentősége látszott. A szellemi élet szempontjából meghatározó, hogy idehaza megszűnt a cenzúra. Nem volt többé tilalmas téma Trianon, 1956 forradalma, a magyar–szovjet viszony, a marxizmus, a szocialista rendszer kritikája. A szomszéd népek nemzeti önérzetét sem kellett állandóan ápolgatnunk, s olykor még magunkra is büszkék lehettünk.

Mindennek következtében a rendszerváltozásnak akkor az volt a legszembetűnőbb jele, hogy előkerülhettek a rejtkehelyekről a tilalmas művek, s elsősorban éppen költői alkotások. Akkor már néhány éve, 1986 óta újra olvasható volt legálisan Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című műve, kultikus alkotássá azonban csak ekkor válhatott. Ekkor lehetett megismerni a Rákosi-kor börtönlírájával, Buda Ferenc, Kárpáti Kamill, Tóth Bálint, Gérecz Attila és mások verseivel, illetve 1956 korabeli lírai megörökítésével. Ez utóbbiak közül Márai Sándor, Faludy György és Tamási Lajos versei váltak a legismertebbekké. Igazi esemény volt Vas István két, korábban sehol meg nem jelent verse: a *Teleki Pál emlékezete* és *Az új Tamás*. Ez utóbbi mű a forradalom egyik legjelentősebb lírai megörökítése, a hazaszeretet

A rendszerváltozások megjelenítései a magyar irodalomban címmel a Magyar Írószövetségben rendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

megvallása. Vas István másik verse pedig azt példázhatja, hogy a cenzúra eltörlése nemcsak 1956 kapcsán volt felszabadító hatású. Elsősorban a huszadik század régebbi és újabb történelmét lehetett hitelesebb, igazabb módon megjeleníteni, a Horthy- és a Kádár-korszakot is.

Ez utóbbira példa lehet Nagy Gáspár, Petri György tiltott verseinek, egyáltalán köteteknek megjelenése. Vagy Utassy József *Zúg Március* című költeményének, mondjuk így, „felszabadulása”. Akárcsak említett költőtársai, ő is a Kádár-korról fogalmazott éles kritikát, fejezte ki a szabadsághiány szorongató tudatát.

A változások esztendejében – vagy inkább másfél évében – örömet ritkán, inkább megrendültséget és aggályokat fogalmaztak meg a költők. Hozzáteendő ehhez, hogy a korábbi évek – sőt évtizedek – költői termésében is rendre kifejeződött a társadalomkritika. Azért szükséges ezt említeni, mert 1989 először az elmúlt korszakkal kapcsolatos társadalomkritikát erősítette fel, ám oly módon, hogy a történelmi tapasztalat általánosításra is alkalmat kínált, s mintegy megelőlegezte az elkövetkező évekkel kapcsolatos rezignációt. Igazi felszabadultságot a korabeli verstermés legjava alig-alig mutat fel.

(Ez a vázlatos áttekintés – kényszerű önkorlátozással – nem foglalja közre a szomszédos országok, a nyugati emigráció és az 1949 után született nemzedékekhez tartozó költők munkásságával. Terjedelmi okokból kénytelen eltekinteni jó néhány ide sorolandó alkotó említésétől is.)

A változások történelmi pillanatának átéléséről csupán néhány példa említésére van most alkalom. Szécsi Margit írta *A Vörös Szalon* zárásaként:

*És megunhatatlan csoda
Ha egy-egy terror véget ér
Ez az istenek alkonya
S támad, föltámad a szél*

Azonban nincs megnyugtató válasz arra, hogy mit is hozhat ez a szél:

*Haj, lezúlló világképek
Vérmezőre süt a végzet
Vörös berkenyelevél
Merre sodorja a szél*

– olvashatjuk az ugyancsak beszédes című *Vörös berkenyelevél* refrénjében a kérdést.

Szóllósi Zoltán *Anno Domini 1989* című verse mindvégig olyan sirató, amely csak vágyakozik a feloldást hozó katarziszra:

*Búzaaratás ideje
közeledik
Egy nemzet takarítja be
halottait
Üvölsz ha bírsz Jajgass
Szavad ha nincs
hangodat még hallasd
üvöltsd ki mind*

Péntek Imre ez időben keletkezett szonettjei (*Tájkép vértelen csata után, Átvonulás, A Mérleg jegyében, Duellum, Hagyaték*) a tárgyias groteszk szemlélet jegyében keletkeztek, s nem a rezignáció, hanem inkább annak sejtése a meghatározó, hogy a lényeg nem fog változni: „Mintha jártunk volna már e tájon, / ez istenverte szikes, szűk lapályon, / hol engedélyezett a koldulás.” (*Átvonulás*)

Győri László ugyan emlékezetes verset írt a *Respublica* kikiáltásáról, de a bizakodásban ott van a tudás, hogy októbert mindig november követi. S történelemszemlélete egy másik versben még komorabbá válik: „Ha / elkopik, jön egy újabb ezredév. / Nézd e nyikorgó, sötét verdesést!” (*Karszt*)

1956 forradalmának emléke a kilencvenes évek első felében gyakran idéződik fel költészetünkben, elsősorban az akkori napokat átélőknek köszönhetően. Később megritkul az ilyen versek száma, s ez természetes. A nagy hatású művek közé tartozik Tóth Éva *Emlékverse* 1996-ból. Ez három évvel később tizenkét nyelvű fordításával jelent meg, s a frankfurti könyvvásáron a szép könyv s a hosszú prózavers is sikert aratott. A központi emlék egy életrajzi történetbe épül be, amelyben a második világháború befejezése, a kislánykor, az akkori nélkülözések, a diákevek vezetnek el 1956 debreceni átéléséhez. A tárgyias, egyszerűsége törekvő elbeszélő közlésmód, a többnyire hosszú verssorok, az apró, olykor jelentéktelennek tűnő részletek felidézése révén egy hajdani kamaszlány és egy tudatos költő mintázódik egymásra, s a személyes emlék meghatóvá és feledhetlenné válik a befogadó számára.

Illyés Gyula már említett verse nemcsak tankönyvi anyaggá, ünnepi megemlékezések nélkülözhetetlen elemévé vált, hanem a költőket is többször megszólította, parafrázisok készítésére készítette. A prózaíró Márton László *Bowen monológja sötétben* című versének beszélője a zsarnokság helyett a szabadságot éneklő meg. Ez a személy Déry Tibor *G. A. úr X.-ben* című regényének szereplője. Életfogytiglani rabságra ítélték, mert megakadályozta feleségét az önkéntes halálban, amelyet szabad

akaratából választott volna. E negatív utópiában a rabok fejedelmi kényelemben élnek. Márton László verse egyszerre monológia Bowennek és az alkotónak, s eléggé egyértelmű, hogy a regény világát és a megírás jelenidejét (1991) azonosítva a szabadság fogalmát teszi kérdéssé, szinte a zsarnoksággal azonosítva azt.

Tornai József *Egy mondat a szabadságról* című verse 1996-ban jelent meg, s terjedelmében is azonosul mintájával. Voltaképpen körkép a korabeli magyar valóságról, arról, hogy miképpen élünk, illetve nem élünk a szabadság igazi tartalmával. A szabadság így válik szabadossággá és szabad rablássá, a szabadnak tudott emberek tömege pedig rabbá:

*mert ahol szabadság van,
minden hiában:
a rossz is, a jó is
tetődön időzik*

*s ha nem őrzöd az oltárt,
amit Ádám bízott rád,
lesz házad téгла-torlasz,
s magad is benne rothadsz.*

A két vers mögött ott van az is, hogy két, eltérő kormányzású korszakban keletkeztek. Márton elutasít, Tornai pedig bírál és küzdelmet, cselekvést vár. Tornai József számára az ország sorsa a továbbiakban is költői téma. Egy e századi versében például arra buzdít, hogy kezdjünk el végre *Gondolkodni Magyarországon*.

A világtörténelmi jelentőségű 1956-os forradalom legnagyobb szabású költői megörökítését Juhász Ferenc kísérelte meg. Az általa éposznak nevezett forma olyan epikolirikus művet jelöl, amelyben a líraiság a meghatározó. A könyvnyi terjedelem kívánja és követeli a monumentális témákat. Így volt ez az 1954-es híres Dózsa-éposz, *A tékozló ország* esetében is: egy elbukott forradalmat siratott el. 1993-ban megjelent új művében visszatért lírai forradalmának tartalmi kiindulópontjához: az ötvenes évekhez, az akkori forradalomhoz, annak elbukásához. A *Krisztus levétele a keresztről* ismét előhívja a siratás alaphelyzetét és műformáját. Ez a mű mégsem sirató csupán. Sokkal meditatívabb annál, minden látomásosságával együtt. Tragédiákkal övezett az ember és az emberiség útja, s ezt most már nem az ifjúság első döbbenetével és felháborodásával tiltakozva észleli a költő, hanem természet- és társadalomtörvényként, amelyen ugyan fel lehet háborodni, de amelyet megváltoztatni nem vagyunk képesek. A legtöbb, amit tehetünk: halála után leemelhetjük Krisztust a keresztről.

Az események tanújaként s az éposz központi alakjaként olyan értelmező szerepet vállalt magára az alkotó, amely az azonosulás mellett el is távolít, történelemmé teszi a megjelenítettet, s szinte történelmi objektivitással elemzi. Érintettként is az eseménysor összetettségét, sokarcúságát nyomtatékosítja, az igeneket és a nemeket ütközteti.

Juhász Ferencnek erre a művére, mint általában époszaira, jellemző a képsorok gazdag szövevénye, a felfokozott látomásosság. Ez részben kivezet 1956 világából, a költői világszemlélet általános sajátossága, amelynek az időtől függetlennek tartott természetértelmezés az alapja. A történelemszemlélet jelenideje viszont egybeveti az 1990 előtti és utáni korszakot, s igen keserű megállapításokig jut el. A személyes sorsban a gyermekkori szegénységet idézi fel benne a jelenbeli, s ez vezet el az általánosításhoz, amelyet én annak idején erősen túlzónak gondoltam, ma már nem:

*Mert mit ér minden új, ha régi? Mert nem az a csodás,
ha fordított változás! Ha a visszaváltozás tíz létezés-eme-
lettel lejjebb taszít! Az emberből varanggyá elátkozás.
De ha a nyirkos, bűdös, mirigypúp-hideg varangyot meg-
csókolás embertünderre lényegít vissza! Az a varázs! Az
emberré változás! Az a Virágzó Éden! Akár a mesében!
És mit ér minden bizonylat, gőg, új öntudat, ha a szegény
tovább is szegény marad, s mint tengerfenékre a vizilény-
halál-üledékek, lebegve ringva, lengve omlanak az új
szegények a csöndiszap-talajra?*

*Ha összefonódva a régi elnyomás, meg az új elnyo-
más, mint kerítésfonat tüskegally-rács, szögesdrót-hen-
gerek összecsavarodás vízszintes spirál-kútjai, mint
frontok elválasztó drót-tüskés hengerhullámai! Ha
mindkettő süket a túlsó bajra, jajra!*

A nyolcvanas években az első nyilvánosságban a leg-harciasabban Nagy Gáspár örizte 1956 örökségét. Nagy Imre nevének monogramját és a jelenkori júdásfát örök szimbólummá tette. A változások egyik látványos jeleként élhette át, hogy amikor 1988 augusztusában Amerikába utazott, még kínos vámvizsgálatnak vetették alá, hazatértekor, októberben viszont már rá se néztek (*Utazás [I.]*). Az ő költészetében egészen haláláig központi téma 1956 igazi öröksége, másrészt pedig annak sokféle módon való rögzítése, hogy 1989 után is hamis maradt a világunk. Nem tudta elfogadni, hogy a diktatúra bűnösei továbbra is büszkén járhatnak-kelhetnek, politikai szerepet vállalnak. Erkölcsi érzéke lázadozott az ellen is, hogy 1956 eszményét, az igazságosabb társadalom megteremtésének igényét oly sokan megtagadták. Nem tudta elfogadni, hogy a politikai és a szellemi élet képviselői „békebeli kannibálökká” vál-

tak, az egykori szövetségesek egymás ellen harcolnak. Nagy Gáspár nem politikai alkat volt, hanem olyan költő, akit Petőfi Sándorhoz vagy Ady Endréhez hasonlóan szenvedélyesen foglalkoztatott a magyarság állapota, s így az a politika is, amely ezt szinte folyamatosan deformálta. Ha az utóbbi két évtized magyar világát valamiképpen megjelentető költői művekből antológiát állítanánk össze, akkor inkább könyvsorozatban kellene gondolkoznunk, amelyben Nagy Gáspárt önálló kötet illetné meg.

Nagy Gáspár a szocializmus által adott legalitásában kísérelte meg méltóképpen őrizni 1956 emlékét és kimondani az igazságot a maga elégikus költészetében. Petri Györgyre az ironikusság volt jellemző s az a nyers szókimondás, amely miatt szamizdat kiadványokhoz kellett folyamodnia 1989 előtt. Ez addig mindenképpen korlátozta verseinek hatókörét. Ő politikai költőnek vallotta magát, s eképpen a romantikus örökség folytatójának is. 1989 utáni költészete szerves folytatása a korábbiaknak, két különbséggel. Egyre inkább megjelent költői világában a betegség és a halál tudata. Ez egyre végletesebben tette őt minden értéket tagadóvá. Az *Októberi capriccio* szerint

*Aki bármiben is hisz: az hülye.
Vagy színvak a szívárványos valóra.
Oly nyilvánvaló: minden igazság: fél? harmad? negyed?
De leginkább végtelen tizedestört.*

Másrészt talán liberálisnak tudott világszemlélete miatt egyre kevésbé tudta elfogadni a nemzeti, a konzervatív, a keresztény értékrendet. Ezért gúnyolódott a régi-új koronás címeren (*Egy törvényre*). Ezért értette félre kisiskolás módjára Nagy László költészetét (*N. L. emlékére*).

Ha Petri György értékeit tagadóan volt ironikus, Orbán Ottó éppen ellenkezően: értékörzően. Pedig ő is halálos betegséggel küzdött hosszú éveken keresztül. Petri már fiatalon is, úgy-ahogy, éppen csak elfogadta az életet, borongós, elégikusan ironikus hangoltsággal. Orbán Ottó viszont rapzodikus mámorral próbálta habzsolni az élet örömeit. Ironikusságát a betegség erősítette fel. Ezekhez az évekhez az is hozzátartozik, hogy a posztmodern lelkes kritikusai kezdetben nagy elismeréssel szóltak Orbán Ottó lírájáról, aztán mégsem emelték be kánonjukba, feltehetően a költő következetesen vállalt értékelvűsége és a kánon elvi alapjait bíráló magatartása miatt. Orbán Ottó pályakezdő korszakában úgy érezte, hogy a senkiföldjén kell léteznie, mert életkora miatt lemaradt a lírai forradalmakról, a saját nemzedékéhez képest viszont túl korán indult. A köztes helyzet, más okok miatt a kilencvenes években különös, drámaisággal telített módon mutatkozott meg. Egyrészt azért, mert a költő a későmodern és a posztmodern szemléletmódok és

poétikák metszéspontjára került, másrészt azért, mert a liberális és a nemzeti tábor értékeit egyaránt a magáénak szerette volna tudni. Ő például nem a szent koronát kifogásolta a címerben, hanem azt látta, hogy: „Az ország címerében ott a jelmondat: NEM MŰKÖDIK!” (*Közép-Európa*). Kijelentette, hogy „megint oda egy évszázad reménye”, s hogy „A történelem körbe jár” (*A nagy ábránd*). Csalódottsága részben történetfilozófiai, részben antropológiai: az emberiséget és a korok létező embereit tartja alkalmatlannak a kitűzött célok megvalósítására. Mégis reménykedik a versben, a szellemi alkotásban, azokban az eszményekben, amelyek mégiscsak átöröklődnek nemzedékről nemzedékre. Ezért ír alig rejtett pátoszú verset arról, hogy *Illyés Gyula hangfelvételtől az Egy mondatot mondja*. Ezért ír himnuszt *A magyar népdalhoz*. Ezért gondolja a következőket *Az ezredforduló felé*:

*Európa csak álom Rögeszme és lehetőség
Elherdálni volt újabb ezer évünk
Tömegsírok közt csoszogunk míg gyűjtjük a rőzsét
Hamu és füst és tél Ez a vége A végünk*

*És ha netalán mégsem Bíz a tébolyodottban
aki az emberi szenvedésből verset öröl
Segíteni ő sem tud de legalább ott van ahol van
és makacs elmebajosként kezd mindent előlről*

Baka István költői életművében kezdettől fogva igen komor, baljóslatú történelemszemlélet mutatkozott meg. A kilencvenes években – Petri Györgyhez és Orbán Ottóhoz hasonlóan – ő is gyógyíthatatlan betegséggel küszködött, s ez még komorabbá tette világképét. Az új korszakban elsősorban a régít mutatta fel két különlegesen hatásos szerepvers-sorozatban. Az egyikben Sztjepan Pehotnij – magyarra fordítva Baka István – szovjet-orosz költő alakját teremtette meg, s így adott képet egy rossz emlékü rendszerváltozásról. Az 1990-ben és 1994-ben keletkezett Yorick-monológok Hamletnél jóval tovább élőnek mutatják az udvari bolondot, aki az új rendszert is kiszolgálta, majd abból is kikopott. Yorick Hamlet életidejének koráról is erős kritikával emlékezik meg, azaz minden rendszert bírál. Nemcsak saját életsorsának kudarcosságát mondja ki, hanem az országét, Dániáét is, amelynek nyelvét, a dánt is egyre inkább a svéd váltja fel.

Baka István életművének általa kijelölt záró verse az *Üzenet Új-Huligániából* (1995). Határ Győzőnek ajánlotta, ezzel is jelezve, hogy innen üzen a végletes reményvesztettség nézőpontjából:

*Itt minden egy hetes a forradalmak
és a szerelmek is eldobható*

*papír zsebkendő ez az ország
beléfüjják szerencsésebb hatalmak
a finnyás Európa minden mocskát
s lucskok az is mi még eladható*

*egy hétre szól minden s garancia
sincs hernyótalp tiporja el
(...)
országoknak ország még hazának árnyék
itt rég nem halni itt túlélni kell*

Buda Ferenc újabb költészetében – már említett börtönversei mellett – továbbra is jelen van 1956 emléke, s az a társadalomkritikai szemlélet, amely a Kádár-korban mindvégig jellemző volt rá. Míg a nyolcvanas években az elhallgatással viaskodott, 1989 után megsohasodtak versei. Közlélmódjára a fegyelmezetttség, az indulatok visszafogottsága jellemző, s ez ad különös feszültséget, robbanékonyságot helyzetelemzésének. *Árvaföld* (2000), *Árapály* (2005) című kötetekben meghatározó a magyarság sorsának Ady Endréhez, Nagy Lászlóhoz hasonlíthatóan komor szemléletét nála sem az önfeladás, hanem a remény keresése határozza meg. Az *Elégia a működő gyeheknéről* legyen erre a példa:

*Oda az Éden. Lány emlékeit
vak szél repíti pöndörült levélként.
Illuziód, ha volna még, temesd el –
túladni rajta ingyen vagy haszonnal
sem másokon, sem rajtad nem segít.
(...)
Oda az Éden. Poklunk evilági.
De mégis: élj. De mégis: irgalom.*

A kései Rákosi-kor Bertók Lászlót is meghurcolta, rabbá, priuszossá tette néhány kéziratosa miatt. A nyolcvanas évek második felében kezdte írni végül egymásba épülő három szonettkönyvét, amelynek különös poétikájú, nyelvű világában figyelmes olvasással felismerhető a hazai társadalom változása. A *Mintha előlről kezdeném* az ő költészetében is ritka harmonikussággal üdvözli a márciust, a forradalmat, a reményt. Jóval összetettebb, az ellentmondásosságot kifejező a *S mint aki törököt fogott* című szonett, amely a magyarság történelmi sorsának elemeit használja fel arra, hogy az újabb változásokat is kritikusan szemlélje: „Hiába kavics, könny, homok, / ha se Kelemen, se cement.”

Ágh István majdnem ott maradt 1956 októberében a parlamenti vérengzés áldozatai között. A szó köznapi értelmében ő soha nem volt közéleti költő. Életműve azonban tanúsítja, hogy sebe és a magyarság sebe azo-

nosult. A saját fájdalom és a nemzeté egyetlen motívum e líra mélyáramában, s nem csupán 1956-ról szól, hanem minden reményről és leveretéséről:

*Mert egész hétköznapi életemmel,
ahogy cipőfűzőm kötöm a vérengzés
terén, cigarettára gyújtok,
eldobom az érvénytelen jegyet,
ő működik, ki akkor erre voltam
véletlenül és mégis sors szerint,
fiatal arcom láthatom ma is
oda-vissza a 2-es villamosban.*

Az ötvenedik évfordulóra megjelent tematikus kötet, az *Októberi fogadalom*, a címadó vers pedig így összegez: „hiába hegedt be a seb, a gyalázat helye fáj”.

Bella István a korforduló egyik legmaradandóbb versét írta meg 1956 újrateremtett mártírjairól. Országos volt a döbbenet, hogy miként, miféle sátáni módon temették el Nagy Imrét és társait. Az *Arccal a földnek* különössége, hogy maga a mártír szólal meg benne:

*Arccal a földnek, ahogy éltem,
élek, élő a föld alatt,
fekete kátránypapír-éjben,
hol nem megy le, s nem kel fel a nap,*

*mert ragyog örökkön örökké
földdel teli szívem helyén
napvilág-hallhatatlan rögökké
fényesedett ember-remény (...)*

A kilencvenes évek világa is megjelenik a beszédes című *Holnapfogyatkozás* ciklus verseiben, áttételesebben, szimbolikusabban pedig az *Ábel a sivatagban* ciklusban.

Mezey Katalin már a nyolcvanas évek második felében emlékezetes versekben fejezte ki a létező társadalomban való otthontalanság-érzetét, a hétköznapi emberek személyiségének erodálódását. A fordulat reménye így szólal meg az *Imádságban*:

*Adja Isten, hogy örtüzképpen
lobogjunk keleti égen.
Fényünk kitarson virradatig,
míg a szabadság megadatik.*

Aztán az *1996* című versben már így kellett summázni: „Egy nagy kártyaadósság, / olyan ez a kis ország. / A kártyára feltette / valaki, s elvesztette.”

Versek sorát lehetne idézni Kiss Benedektől is. Az ő költészetében elég sok ellenpontja van a társadalom rossz állapotának: a természet, a szerelem, a szeretet, a borozgatás. Felidézi a forradalom emlékét is. Ám reflektál a kukázókra, politikai eseményekre, s a lényeket így fejezi ki: „Isten szeme bevérzik, látván: / mivé is lettünk!” (*Most is és most sem*). S megkérdezi: „Édes kis hazácska, hát hogy is lesz ez?” / Amikor győztes vagy, / Akkor is vesztes?” (*Metszetek*)

Külön tanulmányokat kellene írni arról, hogy az egy-pártrendszer évtizedeiben kitiltott, majd háttérbe szorított vallásosság, a kereszténység eszmeköre miként térhetett vissza az utóbbi két évtizedben tematikában s világszemléletben. Kiss Benedek költészetére is jellemző ez. A legismertebb alighanem Jókai Anna versimáinak sora. Egyik legnagyobb hatású prózáirónk nyúlt ehhez a különös-egyéni műfajhoz. A *Virágvasárnap alkonyán* (2004) áhítát és könyörgését nem csupán a személyiség léthelyzete váltja ki, hanem az országé, a magyarságé, az emberiségé. Mindennek összegzése az *Ima Magyarországról*:

*Öregisten, Nagyisten
mit akarjunk s mit nem:
törvényed vezessen
hogy e kis nép oda ne vesszen
át ne lyukadjon helyünkön a térkép.*

Az utóbbi öt-hat évtized magyar irodalmában leginkább kétségkívül Csoóri Sándor az, akinél az országnak és népének sorsát vizsgáló távlatos nézőpont folyamatosan és maradandó esztétikai érvényességgel jelen van mind lírájában, mind esszéiben. Ezen időszak első felében, 1983-ig, haláláig természetesen Illyés Gyula volt ennek a szemléletnek és magatartásnak, Petőfi, Ady, József Attila örökségének a nemzeti költő rangját kiérdemlő továbbörökítője. Csoóri Sándor pályakezdő éveinek tapasztalatai alapján a társadalmi feladatvállalásra elsősorban az esszét tartotta alkalmasnak, ám – bár áttételesebben – a lírai művekben sem szorítkozott a személyiség létfilozófiai gondjainak megjelenítésére. Úgy gondolta ugyanis, hogy a személyiség különböző rendű és rangú közösségekben él, s ő, mint magyar ember és költő, nem háríthatja el magától e közösségek sorsának megjelenítését. Az Illyés-féle szellemiség örökösöként 1988 után arra is módja nyílt, hogy fontos feladatokat is ellásson: a Hitel főszerkesztője, a Magyarok Világszövetségének elnöke lett. S még a köztársasági elnöki posztot is felkínálták neki, de azt nem vállalta el. Igaza volt: szellemi szabadságát teljeskörűen csak így őrizhette meg. Ő mindig küzdött a védtelenség, a kimondás jogáért, nomád értelmiség, a nemzet rebellise volt.

1990 szeptemberében a *Nappali hold* című nagyesszé egyik bekezdése országos vihart kavart, szerzőjét a magát liberálisnak nevező oldalról sokan kiátkozták, szinte kitiltották a hazai közéletből. Nélkülözhetetlen e tények említése, meghatározták nemcsak a közéleti ember, hanem a költő helyzetét is. Amikor néhány év szünet után újra megszólalt, *Hattyúkkal, ágyútűzben* (1994) kellett éreznie magát. Saját életútjának újabb, s alighanem minden korábbinál keservesebb pokoljárása erősítő élmény számára a lényeg kifejezéséhez: az újabb társadalmi fordulat sem váltotta meg, változtatta meg ezt az országot, s ebben mindannyiunknak felelőssége van:

*Ha ennyi volt az élet, jó, hát belenyugszom.
De ha több? Ha még ezer ablak-villámlás
fényébe kellett volna odaállnunk
egy országért, magunkért és mi fakéreg-arccal
csak úgy arrébb kullogtunk, Ki ráz meg minket
ezért? S kicsoda szakítja szét mellünkön
a színváltó, bécsi inget, Ülök, didergek,
próbálok átmelegedni a versben. Hiába. Sok kicsi űrt
hordok magamban, mintha várakozó sebek volnának
bennem. Várakozó és gyógyíthatatlan sebek.*

A pokoljárás emléke máig megőrzött sebhely, de maga az egyetlen ember is csupa seb, mert magán érzi országa, népe pokoljárásának sebeit. Száz év után Ady Endre nemzet-látomásának ugyancsak komor változata formálódott meg az ezredforduló verseiben egy olyan korról, amelyben a haza már ismét csak a magasban, a képzeletben lelhető fel. Mindez az éppen történő történelem kíméletlen kritikája.

Mintegy két évtized magyar költészetét megszorításokkal és vázlatosan áttekintve megállapítható, hogy bár a kordivat elutasítja mindmáig azt, hogy az irodalom úgynevezett társadalmi kérdésekkel foglalkozzon, költőink nem csekély része a nemzeti kulturális örökség olyan hagyományának tekinti ezt, amelyet folytatni kell a kor körülményeinek és igényének megfelelően. Nem kötelezően, hanem kinek-kinek belső szükségletei szerint. Az is hangsúlyos lehet, ha egy-egy költő életművében csupán néhány ilyen jellegű mű születik, mint Weöres Sándornál például a *Majomország* vagy a *Merülő Saturnus*.

Két évtized fel tud mutatni tendenciákat, eredményeket. De vajon mit mutat a pillanatfelvétel? Elovastam a 2009. januári és februári irodalmi hetilapban és folyóiratokban mintegy háromszáz verset. Ezek közt mindössze tucatnyit találtam, amelyekről elmondható, hogy valamiképpen foglalkoznak a jelenkor társadalmi helyzetével. Ennyire jól állunk? Vagy ennyire gyógyíthatatlanok a sebek? Ennyire tehetetlen a költészet?